

Småstykker

SKOVBOERNE OG TRÆHUNGEREN I VARDEEGNEN

De omtrent skovløse egne omkring Varde har i århundreder lidt af træmangel, hvorfor Varde by strakte sine fangarme mod øst helt ind til Kolding- og Vejleegnens skove til Andst og Jerlev herreders vestlige skove. Dette emne om trævandringen fra øst til vest er behandlet i Hugo Matthiessens bog »Den sorte Jyde«, men ikke indgående for Koldingegnens vedkommende. De efterfølgende oplysninger fra forskellige tider og om forskellige trævarer kan dog kun give et lille indblik i denne handelsfærd, da den i ældre tid for visse varers vedkommende var ulovlig og kun omtales, når den kom for retten og ellers var ukontrollabel.

De ældste vidnesbyrd, som her er fundet frem til om træhandelen, er fra Koldinghus lensregnskaber 1619, hvor fire mænd fra Veerst tilsammen måtte betale 5½ daler for vognhjul, de mod forbud havde ført til markederne i Ribe og Varde, og i 1619-20 måtte to mænd ligeledes fra Veerst bøde henholdsvis ½ og 1 daler, »fordi de mod forbud havde ført tøndes til Ribe«. Kun disse to gange ses der at være ført trævarer til Ribe, som vel ellers har fået tilførsler fra de nærliggende rester af Farrisskovene.

Fredag før mikkelsdag 1683 blev Hans Kræmmer fra Veerst frataget to heste på grund af gældsforpligtelse. Det skete i Vittrup, hvor han »og flere godtfolk bedede, når de kørte til Varde træmarked for at sælge deres trævarer og aske«. Dette korte, men talende ting-

bogsuddrag¹⁾ viser klart, at flere af skovbønderne plejede at drage denne vej med trævarer. Ikke mindre interessant er det, at der også solgtes aske til Varde. Bøgetræsaske var datidens bedste vaskemiddel. Ældre folk fra skovegnene har fortalt, at det for mindre end hundrede år siden var skik, at man omhyggeligt samlede bøgeaske til eget brug eller til salg i købstæderne. Det er sandsynligt, at trækul og egebark, der var nødvendig for henholdsvis strygersker og garvere, er vandret samme vej.

I nogle heftige stridigheder mellem to voldsomme personer, skovrider Jens Ibsen i Anst herred og rytterbonden Tulle Hansen i Knudsbøl, fremkom der også noget om træhandel. Tulle Hansen var 1702²⁾ anklaget for at have fældet en stor eg i sin skov, savet den i otte fodstykker til bygningstømmer og sammen med to naboer kørt den på fire vogne til Vittrup og der aflagt træet i Søren Vittrups gård, hvor Niels Nielsen på Endrup efter aftale skulle afhente det. Tulle Hansen slap for tiltale for ulovlig skovhugst, da han kunne godtgøre, at tømmeret var leveret efter aftale mellem gårdens tidligere ejer og Niels Nielsen.

Lidt senere under samme stridigheder blev der påny rejst sigtelse mod Tulle Hansen for ulovligt at have ført træ vesterud. 31. marts s. å. vidnede Christen Nielsen på Husted, at han ved næst afvigte mikkelsdagstide havde været i Varde, og på hjemvejen ad Agerbæk var han i følge med Laurids Gregersen af Veerst, skovfoged Laurids Iversen af Hundsholt, Peder Smed af Egholt, Søren Nielsen, tjenende hos Ole Andersen samme sted samt Niels Nielsen af Tersbøl. De havde da mødt Tulle Hansen, der kom kørende med en trind bøgeblok på en vogn, og en anden vogn kom samtidigt kørende ligeledes med en bøgeblok, men om begge vogne var Tulle Hansens, vidste han

ikke. Christen Nielsen havde haft 100 plejlsagler og fælg til et par hjul med sig til Varde. Han vidste ikke, hvad de andre havde haft med, »såsom de ikke fulgtes til Varde«. Det ses for det første, at bønderne efter gammel skik af frygt for overfald og uheld altid var i folk og følge på vej hjem fra købstaden, og for det andet, at de alle på sådanne ture havde trævarer med til Varde.

De otte fodstykker er det eneste svære bygnings-tømmer, som vides at være ført vesterpå. Ribe og Varde må have forsynet sig med svært tømmer ad anden vej, vel søværts.

Af H. K. Kristensens bog Gamle sydvestjyske fiskerlejer fremgår det, at der i 1600-tallet og sikkert også tidligere foregik en ikke ubetydelig import af tømmer fra Norge til fiskerlejet Sønderside. 1623 fik en mand i Ho således 18 store og små egetræer af et norsk skib i Sønderside havn. Det var ikke bare til egnens bådebyggere, men utvivlsomt også til videre-salg, selv til Riberhus købtes tømmer i Sønderside. Vardeborgere handlede ligeledes med tømmer der. Det ses også, at strandede skibe havde tømmer i lasten. 1683 hedder det om beboerne i Ho, at »deres hjul, hus- og skibsbygningstømmer køber de udi Waar (Varde) og på skibsrumme fra Norge«. Også Ribe handlede med svært tømmer, som hentedes i Norge. 1596 lå samtidigt 3 Ribe skippere i Frederiksstad. Det norske egetømmer måtte forøvrigt ikke udføres af rigerne uden kongens tilladelse. I det følgende fremdrages endnu et eksempel på Ribes tømmerhandel:

Den 5. september 1704³⁾ kom Mads Thermansen fra Nielsbygaard til herredstinget med et forseglet brev fra overførsteren på Drenderup og bad om, at det måtte blive læst op for retten. Det lyder: »Som jeg erfarer, at Christen Lytzen skulle misbruge min fuld-

magt angaaende ulovlig skovhug, idet han ikke efterlever hans kgl. majestæts lov og skovforordning, så beder jeg tjenstligst rettens betjente til Anst herredsting ville tage samme min udgivne fuldmagt til sig, dersom forbemeldte Christen Lytzen for retten skulle producere den og ville behage den hos sig at beholde, indtil jeg lader affordre den, saasom jeg ikke agter at bruge hannem i nogen forretninger. Jeg stedse forbliver rettens beredvillige tjener. — Drenderup, den 1. sept. 1704. H. Arnold Jansen«. — Mads Therman sen gjorde nu rede for Lytzens fremfærd i Holsted, hvor han uden føje og til stor skade og forsinkelse, tids- og pengespilde havde beslaglagt noget af Mads Thermansens fyrre- og egetømmer, som var købt i Ribe. Lytzen blev dømt til at betale Mads Therman sen 16 daler i bøde.

Lytzen var eller havde været løjtnant, og hans navn træffes tit i tingbøgerne og altid i et uheldigt lys. En tid var han blandt overførsterens fuldmægtige og har sikkert været en dygtig snushane angående ulovligheder med træ. 25. juni 1704 havde han stævnet tre lodsejere i Gamst som vidner »angaaende de otte par nye hjul, som Hans Pedersen af Glibstrup kom kørende med til Gamst natten mellem 3. og 4. pinsedag, som han ville til Varde marked med at sælge«.

Den næste jagt efter vognhjul foregik i Fuglsang i Egtved sogn, hvor Bølling selvejerbønders seks husmænd boede og om vinteren tildels ernærede sig ved træarbejde. Den 7. februar 1707⁴) indfandt skovfogeden i Bøgvad, sognefogeden i Egtved og to andre mænd sig hos Christen Nielsen Thybo og Anders Hansen i Fuglsang for at søge efter nogle hjul, »som efter formening skulle været kørt vesterpaa«. De fandt først et par plovhjul med eger og nav hos Christen Nielsen Thybo, der sagde, at han havde lavet dem for

Anders Iversen i Bølling. De gik derefter ind hos Anders Hansen, som ikke var hjemme, men i Bølling for »at hjule« for Mikkel Andersen. Ved ransagningen der fandt de seks par hjul. De to par var i et kammer og var med bøgenav »og med sømmer«. To af hjulene var overhullet med et dækken, og i samme kammer »var to drøver til at lade hjulene løbe paa«. ⁵⁾ Oppe på et lad fandt de fire par hjul, hvorover der var lagt halm. Nogle af hjulene havde bøge-, andre egenav. Alle hjulene blev belagt med kgl. arrest og mærket, og da Anders Hansens kone ikke ville garantere for hjulene, blev de sat ind hos en nabo. Konen erklærede, det var deres egne hjul, dog uden at kunne føre bevis derfor. Hun beklagede sig og sagde, at hendes mand ville blive bedrøvet, for nu kom de ikke til Varde denne gang og tilføjede, at de ikke havde været i Varde med hjul mere end en gang, siden de tog de sidste hjul fra dem. Tre af Bøllings selvejerbønder forsøgte at redde Anders Hansen ved at erklære, at de havde leveret træet og bestilt hjulene hos ham, men på grund af konens troskyldige udtalelser, fik han alligevel en bøde. Uskyldig var han ikke, da han sikkert havde været i Varde med hjul adskillige gange.

En tredie sag om vognhjul er omtalt i årbogen 15. bd., s. 432, hvorfor den kun ganske kort skal refereres her. I sept. 1707 fandt man hos en rytterbonde i Jordrup 10 par hjul som beslaglagdes og sattes ind hos en nabo, hvorfra de næste dag fjernedes af en person i vrangvendte kvindeklæder. Siden blev bonden set af flere fra Jordrup på vej mod Varde med to par hjul løbende bag sin vogn.

Ved salget af Koldinghus rytterdistrikts gods 1765 gik bønderne fra fæste over til selveje og pådrog sig derved en betydelig gæld, som de søgte at afvikle ved at fælde og sælge træ fra skovene, som derved blev

alvorligt forhuggede, og der var frygt for, at de ville gå til grunde. Præsten i Egtved skriver 1768,⁶⁾ at med den skovhugst som bønderne gør der, »saa vil skoven vel ikke vare længe«. En del af dette træ er kørt til Varde, men en god forretning har det ikke været. Nævnte præst skriver, at »skovboerne slider deres heste og vogne og forsømmer deres avling ved at køre med baadsstager, hilder, træsko og vogntømmer fem a seks mil vesterpaa, og det, som vindes, er ofte for-tæret paa rejsen, førend bonden kommer hjem igen, saa tiden er unyttig spildt.«

Den meget betydningsfulde skovlov af 1805 stand-sede forhugningen og ødelæggelsen af skove, men nød bryder alle love. Efter statsbankerotten 1813 og den påfølgende landbrugskrise lidt før 1820 kom den vær-ste skovødelæggelse i de omtalte skovegne. Forholdene kan belyses med en beretning fra Veerst sogn. For at redde sig gennem krisen huggede byens ti skovejere skånselsløst i skoven og førte gennem en lille halv snes år mængder af træ og trævarer til Varde, hvor noget blev solgt på markedet, andet til købmænd og pengeudlånere. Træet leveredes særligt i to former som favnebrænde eller hele, ubeslåede vognstel, der kobledes sammen 6-8 stykker og kørtes ad den ca. 50 km lange og elendige vej over Bække mark ad »Gammel Vardevej« nord om Gispel mose, gennem Lindknud sogn og nord om Hovborg til Varde. Mere end hundrede år efter kunne der ad denne vej ses dybe spor af denne kørsel. Når et sådant vogntog kørte ind i byen, »kunde det ordentlig duen i æ Hues, nær di hær Rinkninger kom rumlende igjennem æ Gaader«.7) I byen slog man sig ned på den nuværende Storegade, der tidligere hed Skovbogade. Tæt ved lå Savkulen. Fra de øvrige skovegne er der sikkert også strømmet træ til Varde, hvor priserne ganske sikkert var høje.

Fra skriftlige kilder ved man, at der i alle sogne i skoveggen fra gammel tid fandtes en eller flere hjulere og bødkere, som dog mest arbejdede ude hos bønderne i deres såkaldte huggehuse, rum, som fandtes i så godt som alle gårde. Her arbejdede bonden en stor del af vinteren og ellers i ledige timer, men det var ikke alene redskaber til eget brug, men også til salg han forfærdigede, f. eks. hjulfælg, malkeskamler, tøjrestager, hulskovle, små kortskaftede kasteskovle, træriver, forke-, skovle- og spadeskafter, ofte i den form træet var groet i skoven, og det var disse genstande samt de tidligere nævnte, han førte med sig til Varde. Salg af hjemmelavede tønder og hele vognhjul var forbudt af hensyn til håndværkerlavene i købstæderne.

Endelig skal træskoene omtales, datidens mest brugte fodtøj. Gennem tiderne har mange i og ved skovegnene beskæftiget sig med at lave disse, men kun få har haft det som eneste erhverv. Nogle arbejdede kun med træsko om vinteren. I den første halvdel af 1800-tallet sendtes mange træsko til København over Kolding, og træskohandelen med Vestjylland er meget gammel. Omkring landbrugskrisen skal flere træskomænd have tjent sig så rige, at de blev pengeudlånere. Det fortælles, at da gården Benjaminslyst i Kragelund i Bække sogn skulle bygges, gik et par bønder til en træskomand i Veerst skov for at låne 200 daler, men da det ikke lykkedes, gik de til en træskomand i Nyby i Læborg sogn. Han svarede: »Nej, hele Kragelund er ikke 200 daler værd!« Træskofabrikationen har ikke været så betydelig her som i Silkeborgegnen, men fra et mindre område af Egtved sogn, nemlig Vork og Hjelmstrup, er det lykkedes at indsamle nogle mundtlige beretninger,⁸⁾ som viser, at også her er lavet mange træsko. Det er allerede nævnt, at der 1768 før-

tes træsko fra Egtved til Varde, og det fortsatte en tid efter 1900.

En af egnens bedst kendte træskomænd var Peder Hansen med tilnavnet Bjært. Han, der var veteran fra skanse 2 på Dybbøl og havde været tysk krigsfange, flyttede 1866 ind i en lille ejendom i det sydøstlige Vork nær landevejen mellem Egtved og Ødsted, og her drev han gennem mange år en betydelig virksomhed som træskomand, havde 3-4 hjælpere og uddannede lærlinge. Træskoene varierede i størrelse fra 14 tommer (ca. 36 cm) og ned til de mindste børnetræsko. Nogle kvindetræsko havde kun en smal trækant hen over tærne. Til sommerbrug lavedes en del lette træsko af elletræ. Jerntræskoringe, blikkramper og de til pigetræsko endnu finere messingkramper over vristen, måtte køberen selv slå på. Træsko udelukkende af træ »helovrede« gav hård hud oven på foden og var vanskelige at færdes i. Omkring 1880 begyndte man at slå dobbelt læderlag foret med hår over vristen på træskoene. Før salget røgedes alle træsko med elletræ, og det gjorde dem til de efterspurgte »Egtvedtræsko«. Almindeligvis kunne en mand lave 4-5 par træsko om dagen, særligt dygtige kunne dog drive det til 10-12 par store og små mellem hverandre. To gange om året bundtedes træskoene sammen med reb, 5 par i hvert bundt, toplæssedes i et vognmandslæs og kørtes over Vorbasse og Hovborg til Varde træmarked på en tredagsrejse. Nævnte træskomands søn, den 100-årige Jens Hansen, lever endnu i Egtved og var som dreng med på en sådan tur, der dog ikke gik længere end til Hovborg kro, hvor en vogn fra Varde overtog træskoene. Han fortæller, at der var højsæson på træsko, da vestbanen fra Lunderskov til Esbjerg blev anlagt, idet »børsterne« ødelagde mange træsko under gravningen. Efter at banen var åbnet, sendte Peder Hansen

Bjært træsko med den over Vejle til Nordby på Fanø, Bramminge, Tømmerby, Gørding, Årre og flere andre steder hen.

I det område af Vork, som P. Hansen Bjært var bosat i, var der i hans tid mange mindre ejendomme, og mindst en halv snes af disse beboere arbejdede i mindre eller højere grad med at lave træsko. Et par mænd, som boede ved Hesselhøj nord for disse ejendomme, handlede med træsko, og en af dem handlede i Sønderjylland helt ind i byen Slesvig. På Refsgaards mark var i samme tid fem træskomænd. En af disse, Peder Olsen, byggede ved sin ejendom et særskilt træskohus med kakkelovn i, og der sled han tidligt og silde. Naboerne kunne ikke gå så sent i seng eller stå så tidligt op, at de ikke kunne se lys i træskohuset. En gang eller to om året spændte han sin eneste hest for vognen og kørte sammen med naboen, der også var træskomand, med et læs træsko mod Varde så lige til som muligt, forbi Ølgaard ved Hærvejen, Slauggaard, Hejnsvig og videre frem. De bedede i kroerne, spiste deres medbragte mad og fik en kaffepunch, mens hesten fik et foder. Sandvejene var trange, og det skred langsomt frem. Før de bedede, skreg hjulene: »Vi kommer aaller dær te, vi kommer aaller dær te!« men efter: »Vi ka' gjør et saa tit, det ska' vær', vi ka' gjør et saa tit, det ska' vær'!« En drøj tur var det. Den begyndte kl. 3 om morgenen og sluttede et døgn efter. Træskoene var endda læsset dagen før.

I den nordøstlige del af Hjelmstrup var der tidligere en lille skov, »Lunden«. Efter 1860 nedhuggede Anton Christensen, gården »Østerlund«s ejer, sin part af den ca. 6 tdr. ld. bøgeskov og lavede ved 3-4 naboers hjælp træet i træsko. Disse kørte han om foråret til Varde, og på sådanne ture havde han træsko med fra flere gårdmænd, der selv havde lavet dem i deres huggehus.

Sammentæller man fra det beskrevne mindre område det antal personer, som i mandsminde har arbejdet med træsko, når man mindst tallet 25, og så var der endda flere træskomænd i Egtved sogn, f. eks. ved Egtved kirke, ved Amhedegaard og i Egtved skov. Lægger man til træskotransporten de mange forarbejdede trævarer, som næsten altid fulgte med, så får man et billede af en betydelig virksomhed med forarbejdning og salg af disse ting fra Egtved og vesterud.

Vognkørselen til Varde varede i aftagende grad ved til år 1900, hvorefter transporten gik helt over til jernbanen. Da konkurrencen med træskofabrikkerne blev for hård, forsvandt den sidste træskomand omkring 1914.

Med rette kalder Hugo Mathiessen i sin bog »Hærvejen« alle øst-vestgående tværveje over Hærvejen skovveje. Skovene var hovedfaktoren i handelsfærden ad dem, og det må ikke glemmes, at den ikke alene foregik fra øst mod vest, men også omvendt, og at der altid førtes varer med på både hen- og hjemtur, hvilket ikke nærmere berøres her. Denne ældgamle handelsfærd hører til det forbigangne næsten glemte. Varde strækker nu ikke mere sine fangarme langt ind i Østjylland.

John Kvist.

Noter: 1) Malt Herreds Tingbog, 12. januar 1684, meddelt af Vald. Andersen, Bække. 2) Anst, Jerlev og Slaugs Herreders Tingbog, 27. jan. 1702. 3) Anst, Jerlev, Slaugs Herreders Tingbog, 5. sept. 1704. 4) Samme tingbog 18. februar 1707. 5) Træstykket med træaksler mellem hjulene. 6) Præsteindberetning til biskop Block 1768, La. 7) Aug. F. Schmidt: Gesten Sogns Hist., s. 287. 8) Meddelt af Karl Juhl, 70 år, Ryttergaarden, Vork. Jens Jensen, fhv. ejer af Østerlund. Fhv. smedemester Sofus Madsen, 82 år. Jens Hansen, 100 år. Alle i Egtved sogn.